

Воспитувачот, писменоста и говорниот развој кај децата

Прирачник за воспитувачите
во детските градинки

мај 2019

За македонското издание:
Издавач ПРОСВЕТНО ДЕЛО - Скопје

За издавачот:
м-р Павле ПЕТРОВ
генерален директор

Главен уредник:
Весна ДУКОСКА

Одговорен уредник:
Ксенија ТРАЈЧЕВА

Автори:
проф. д-р Лена ДАМОВСКА
Филозофски факултет, Институт за педагогија УКИМ - Скопје
проф. д-р Флорина ШЕХУ
Педагошки факултет „Св. Климент Охридски“ УКИМ - Скопје
проф. д-р Ана ФРИЦХАНД
Филозофски факултет, Институт за психологија УКИМ - Скопје
проф. д-р Кирил БАРБАРЕЕВ
Универзитет „Гоце Делчев“, Факултет за образовни науки - Штип

Стручен соработник:
проф. д-р Снежана АДАМЧЕВСКА

Соработници:
Рамије ДАУТИ
ОЈУДГ „Младост“ - Тетово
Ружица БИЦОВСКА
ЈОУДГОЦ „13 Ноември“ – Скопје
д-р Соња ЧАЛОВСКА
Приватна детска градинка „Спирит“-Скопје
Рабије ЛОКУ
ЈУДГ „Фидани“ Чаир - Скопје

Рецензенти:
Ајрије ДАЧИ
Елена УСТАМИТОВА

Лектура и коректура:
Славчо ПЕЕВ

Дизајн на корица:
Сузана ТОМОВСКА

Технички уредник:
Игор ДОБРЕСКИ

За Република Северна Македонија
Воспитувачот, писменоста и говорниот развој кај децата,
Прирачник за воспитувачите во детските градинки
© 2019 ПРОСВЕТНО ДЕЛО АД. Сите права се задржани.
ул. „Димитрие Чуповски“ бр. 15 – Скопје

ISBN: 978-608-228-426-2
Печати: печатница „Напредок“
ул. „120“ бр. 1 – Тетово

I издание
тираж: 500
2019

СОДРЖИНА

ТЕОРЕТСКИ ДЕЛ

ВОВЕД	7
НУРЈЕ	9
1. ОСНОВНАТА ПИСМЕНОСТ И РАЗВОЈОТ НА ГОВОРОТ КАЈ ПРЕДУЧИЛИШНИТЕ ДЕЦА	11
<i>проф. д-р Лена Дамовска</i>	
2. РАЗВОЈОТ И ВЛИЈАНИЕТО НА КОМУНИКАЦИЈАТА ВО ПРЕДУЧИЛИШНОТО ВОСПИТАНИЕ И ОБРАЗОВАНИЕ	17
<i>проф. д-р Флорина Шеху</i>	
3. РАЗВОЈ НА ГОВОРОТ ВО ПРВИТЕ ШЕСТ ГОДИНИ ОД ЖИВОТОТ	33
<i>проф. д-р Ана Фрицханд</i>	
4. ГОВОРОТ КАЈ ДЕЦАТА ВО ПРЕДУЧИЛИШНОТО ОБРАЗОВАНИЕ	41
<i>проф. д-р Кирил Барбареев</i>	
ПРОВЕРЕНИ ДОБРИ ПРАКТИКИ	
ОЈУДГ „Младост“ – Тетово	99
ЈУДГОЦ „13 Ноември“ – Скопје	57
Приватна детска градинка „Спирит“ – Скопје	53
ЈУДГ „Фидани“ – Скопје	77
КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА	115

проф. д-р Ана Фрицханд

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје

Филозофски факултет – Институт за психологија

III. РАЗВОЈ НА ГОВОРОТ ВО ПРВИТЕ ШЕСТ ГОДИНИ ОД ЖИВОТОТ

Што е развој?

Развојот најопшто се дефинира како збир од процеси и промени кои го водат поединецот кон повисоки стадиуми, подобра рамнотежа и поголема стабилност и ефикасност во текот на животот. Тој почнува многу рано, уште од зачнувањето, и трае до крајот на животот – конечна точка во времето што е различна за секој од нас. Тргувајќи оттука, развојот е секогаш поврзан со минување на времето и со менување на поединецот. Во таа смисла, развојот се препознава низ: порастот на компетенциите во повеќе домени, зголемувањето на хармонијата меѓу поединецот и средината и порастот на чувството на сопствениот индивидуалитет. Промените во поведението кои се должат на развојноста може да се набљудуваат од аспект на биолошкото созревање, заедничкото, но и личното искуство на поединецот, како и влијанијата на средината во која детето расте и се развива (Мурцева-Шкарик, 2011).

Развојот се одвива во повеќе различни домени, како што се: биолошкиот, сензомоторниот, сознајниот, социо-емоционалниот, развојот на личноста, развојот на говорот и доменот на морален развој. Текот на развојот (т.е. дали тој се одвива оптимално, напредува или се случува застој), се проценува со помош на т.н. пресвртници во развојот, односно, контролни точки, врз основа на кои се проценува што треба да може просечното дете да направи на одредена возраст. Главните категории на развојни пресвртници вклучуваат физички, интелектуални, социоемоционални и говорни вештини стекнати во секоја фаза од растот и развојот на детето. Пресвртниците се различни за секоја возраст. Тие се промени во однесувањето кои се јавуваат со текот на времето, формирајќи ги носечките столбови за раст и континуирано учење.

Сепак, сите промени не се развојни. За да бидат сместени во оваа категорија, потребно е да се релативно трајни, што значи дека треба да се одржат во подолг временски период. Така, промени во психичкиот живот и во однесувањето може да се случат кога поединецот ќе се најде во некоја стресна ситуација, на пример, при полагање возачки испит, но таквите промени се привремени и исчезнуваат штом ќе заврши стресната ситуација (Jerković i Zotović, 2005). Понатаму, во развојната психологија се зборува за квантитативни промени, кратко наречени раст, кои може полесно да се измерат бидејќи подразбираат едноставно зголемување на човековите способности и капацитети (на пример, кога детето го зголемува бројот на нови зборови во речникот додека го развива говорот). Од друга страна, постојат и квалитативни промени (развој) за кои некои автори сметаат дека се единствените што по својата суштина се вистински развојни. Ова се случува затоа што квалитативните промени секогаш се насочени кон трансформирање, реорганизирање на структурите и поинаков начин на функционирање на човековите способности (на пример, развојот на говорот кај децата не подразбира само

збогатување на речникот со нови зборови туку и способност за формирање сложени јазични структури и нивно непречено користење во комуникацијата со другите).

Долго време се дискутирало дали развојните промени секогаш се само континуирани и водат до постојан развој или, пак, во категоријата развојни треба да се сместат и дисконтинуираните промени. Со напредокот на психолошката научна мисла и методологијата на истражувања, денес со сигурност се знае дека и дисконтинуираните промени се дел од развојот. Дисконтинуитетот или испрекинатоста во развојот подразбира низа ненадејни промени што водат до квалитативно повисоки и посложени развојни нивоа (Мурџева-Шкарик, 2011). Во текот на животот, поединецот се соочува и со промени кои водат кон пораст (на пример, со текот на времето, детето успева да реши сè посложени сознајни задачи) и со промени коишто водат кон намалување (на пример, со возраста, рефлексите стануваат побавни или се намалува острината на видот). Гледано од развоен аспект, познато е дека монотонијата не доведува до развој. До развој води изложеноста на различни искуства. На пример, ако малото дете си игра само со еден вид играчки, идентични по форма, боја, големина и материјал, ќе се соочи со проблеми во сензорниот, моторниот, сознајниот и во емоционалниот развој.

Развојот неретко подразбира промена на личната перспектива од која се гледаат и се разбираат работите. Тој се случува на ниво на поединец (микрониво), но со оглед на тоа што поединците го сочинуваат општеството, неизбежно е поврзан и со менување на самото општество (макрониво). Притоа, постојат индивидуални разлики во темпото со кое секој поединец чекори низ развојот и преминува во различни возрастни периоди. Гледано во целина, може да се заклучи дека развојот, во основа, е сложен процес кој нема конечни граници. Она што може да го забави или да го осуети се условите во кои се одвива, а кои не му одат во прилог. Во тој случај, условите може да се менуваат и треба да се менуваат со цел развојот да се одвива непречено.

Развој на говорот во периодот на доенче и во раното детство

Детството е период во кој психофизичкиот развој се одвива интензивно и динамично. Колку е детето помало, толку е поголема неговата желба да запознава нови и различни предмети, да манипулира со нив и активно да ги истражува. Во текот на првите две години од животот, во сознајниот домен доминираат сензомоторните операции. На почетокот, се појавуваат и се развиваат интенционалноста (тенденција да се повторува одредена активност која предизвикува задоволство) и константноста на предметот – свест дека предметот постои и тогаш кога доенчето не го гледа. Понатаму, постои вистинско разбирање на поврзаноста меѓу причината и последицата и се јавува интермодален пренос, односно, пренесување на информацијата од едно сетило на друго. Меѓу 12. и 18. месец доенчето почнува да експериментира со нови начини на манипулирање со предметите и прави намерни истражувања кои се многу активни, барајќи различни ефекти што ги предизвикуваат тие варијации. На крајот од сензомоторниот период детето успешно ги развива: познавањето на своето тело, сфаќањето дека последиците имаат своја причина, постојаноста на предметот кога тој е отсутен и употребата на симболи во говорот и мислењето (Мурџева-Шкарик, 2011). Паралелно со сензомоторниот развој, интензивно се одвива и развојот на говорот, на теоријата на умот и социоемоционалниот развој.

Развојот на говорот е една од најкомплексните и најамбициозни задачи со кои се соочува

детето во текот на животот. Гледано отстрана, се чини дека децата кои растат во стимулативна средина и кои не искусуваат одредени развојни пречки го усвојуваат говорот со леснотија. Тие го прават тоа според точно определен систем, низ секојдневната комуникација со возрасните и со врсниците. Па сепак, овој навидум едноставен процес не е ниту брз, ниту лесен, ниту краткотраен (Фрицханд, 2014). Во рамките на развојната психологија, развојот на говорот поинтензивно почнува да се истражува во втората половина на дваесеттиот век. Причините лежат во тоа што тој мошне тешко може да се измери, посебно кај најмалите испитаници. Употребата на говорот е условена од способноста да се поврзе исказот со намерата нешто да се соопшти, со способноста да се расчленат зборовите во рамки на тој исказ и слично (Мурџева-Шкариќ, 2011). Всушност, станува збор за еден континуиран процес во кој се формираат и развиваат повеќе нивоа, како што се фонетско-фонолошкото, лексичкото и синтаксичкото (Николовска, 1996).

Основните тешкотии, кои децата треба да ги надминат при усвојувањето на говорот, во развојната психоллингвистика се поделени во три групи. Меѓу нив се проблемот на перцепција и продукција на говорот, проблемот на комуникација и значење на зборовите/речениците, како и проблемот на усвојување на граматичките правила. Првата група ја нагласува сложеноста на задачите со кои детето се среќава, почнувајќи од слушањето на гласовите и нивното сложување во осмислена целина, па сè до репродуцирањето на тие гласови подоцна. Втората група е насочена кон разбирањето на значењето на говорните единици и нивната употреба во меѓусебната комуникација. Конечно, усвојувањето на граматиката и креативното комбинирање на зборовите во нови реченици е секојдневен предизвик за децата во раното детство, па и подоцна (Tomasello & Bates, 2001).

Развојот на говорот е тесно поврзан со когнитивниот, емоционалниот и социјалниот развој. Поточно, развојот во еден домен го стимулира развојот во другите домени, и обратно (Cole & Cole, 1989). Оттука, од исклучителна важност е децата уште во најрана возраст да бидат поттикнувани да комуницираат, користејќи ги за таа цел заедничките активности со возрасните. Ова е така зашто јавувањето на говорот не е ниту биолошки, ниту психолошки неизбежно (Šmit, 1999). Со други зборови, доколку детето не биде изложено на говор, тоа само по себе нема да прозбори. Во оваа насока, компаративните истражувања на созревањето на мозокот кај шимпанзата и кај децата покажуваат дека полесното усвојување на говорот од страна на децата се должи (освен на развојот) и на специфичната историја на созревање која се среќава само кај луѓето (Leneberg, 1981).

Павловиќ, Д. и Павловиќ, А. (2016) нагласуваат дека невролошката основа на говорот, неговата продукција и развој се мошне сложени. Во продукцијата на говорот учествуваат многу делови од мозокот, при што донекаде различни структури се инволвирани во усниот, односно, во пишаниот говор. Оттука, во распределбата на функциите, кај деснораката и кај голем дел од левораката популација, левата хемисфера е доминантна за говорот. Кога станува збор за усниот говор, главно се разгледуваат четири елементи, како што се: спонтан говор, именување, разбирање на говорот и повторување. Пишаниот говор, пак, се следи преку пишувањето и читањето. Хикок и Попел (Никок, Роерпел, 2007; според Павловиќ, Д., Павловиќ, А., 2016) посочуваат дека во раниот развој на детето најпрвин се развива невролошкиот пат кој посредува меѓу интегрирањето на звукот и моториката, што е суштинско за да може да се научи првиот јазик (односно, мајчиниот јазик). Според Бројер и соработниците (Brauer et al., според Павловиќ, Д., Павловиќ, А., 2016) значително подоцна се развива невролошкиот пат кој е поврзан со повисоките нивоа на семантичките и синтаксичките функции. За совладување на фонемите и на синтаксата треба да се искористи пластичноста на централниот нервен

систем (меѓу 4 и 8-9 години), додека за целосно совладување на семантиката треба да биде развиено формалнологичкото мислење и хипотетичко-дедуктивното заклучување.

Предговорен период во развојот на говорот

Развојот на говорот е мошне важен и детално проучуван домен во развојната психологија. Станува збор за ментална способност која е универзална за сите луѓе. Процесот низ кој се развива говорот е исклучително сложен и започнува многу рано во животот, а е најинтензивен во периодот на доенче и во раното детство. Поточно, се смета дека децата почнуваат да го усвојуваат говорот уште во преднаталниот период, слушајќи го гласот на мајката (Berger, 2007). Во прилог на ова одат бројните истражувачки докази дека новороденчето реагира на гласот на мајката, наспроти кој било друг непознат глас, вртејќи ја главата на страната од која доаѓа нејзиниот глас. На ова искуство понатаму се надоврзува слушањето на говорот во секојдневната комуникација меѓу возрасните, пред сè, оние кои се најчесто присутни во животот на доенчето, што е основен предуслов за успешен говорен развој.

Основната законитост по која се воспоставува и развива говорите од едноставно кон сложено. Тоа значи дека доенчето најпрвин може да произведува едноставни гласови, кои потоа ги комбинира во сè посложени јазични форми. Потоа процесот продолжува со емоционално обоена комуникација во текот на првата година, кога доенчето главно ги користи гестовите и движењата за да им ги соопшти на возрасните своите потреби (Šmit, 1999). Уште од самото раѓање новороденчињата се осетливи на разликите во ритмот и интонацијата, што упатува на музичките аспекти на говорот. Ова е од посебно значење кај двојазичните говорители во услови на рана и симултана двојазичност бидејќи им овозможува да разликуваат два јазика од различна категорија (Мурџева-Шкариќ, 2011).

Пред да се јават првите зборови, доенчето поминува низ т.н. предговорен период. Веќе во првиот месец по раѓањето новороденчињата прават разлика меѓу единечни слогови (на пр.: ма, па, ба, та и слично). Во вториот месец почнуваат да вокализираат кога се среќни и задоволни. Од шестиот месец почнуваат да разликуваат и двосложни зборови (на пр.: ма-ма, ба-ба, та-та итн.). Околу седмиот месец се јавува дрдорењето и играњето со звуците. Во исто време се јавуваат и првите согласки кои потоа се комбинираат со самогласките, формирајќи слогови. Сè до крајот на првата година доенчињата успешно ги разликуваат гласовите од сите јазици, дури и оние кои не ги слушаат, но подоцна активно го користат само јазикот (јазиците) кој континуирано го слушаат во секојдневната комуникација (Мурџева-Шкариќ, 2011).

Околу деветтиот/десеттиот месец се јавува гестовниот говор. Ваквиот говор изобилува со гестови кои доенчињата ги користат за да пренесат порака, искажат потреба и слично. Меѓу осмиот и десеттиот месец, на јазичната сцена се поставува пасивниот (рецептивен) говор, кој му претходи на активниот (експресивен) говор. Тоа значи дека доенчето најнапред ги разбира зборовите пред да може активно да ги користи. Сепак, многу полесно се утврдува колку зборови детето активно користи, отколку колку зборови разбира. Она што е клучно и треба да се нагласи е дека за говорниот развој е исто толку важно и колку зборови доенчето разбира, иако можеби сè уште не ги изговара. Ова е така поради тоа што колку повеќе зборови доенчето разбира, толку е поголема веројатноста дека тие зборови активно ќе ги користи кога ќе се воспостави експресивниот говор. Учењето странски јазици, на пример, е соодветна паралела на претходно кажаното бидејќи на почетокот од ваквиот процес на учење, секогаш

е поголем бројот на зборови кои се разбираат (односно, пасивниот речник е побогат), отколку бројот на зборови коишто активно се користат при формирањето реченици (активен речник).

Развојот на говорот е неразделно поврзано со развојот на фонематскиот слух или поинаку кажано, со дискриминацијата на гласовите. Тука станува збор за способност да се слушнат и да се издвојат поединечни гласови во зборот, односно, поединечни зборови во реченицата. Важноста на оваа способност се манифестира најмногу во успехот во учењето (Djačenko i Lavrentjeva, 1998). Дискриминацијата, заедно со артикулацијата, е дел од фонолошкото ниво на јазичната развиеност. Поради тоа, таа е предуслов за јавување на комуникацијата (Николовска, 1996). Со други зборови, способноста да се разликуваат поединечни слогови врз основа на најмали разлики во фонемите е од суштинско значење за усвојување на говорот (Werker & Desjardins, 2001).

Дискриминацијата на гласовите е предуслов да се започне со зборување. Новороденчињата успеваат да го направат, тоа но сè уште немаат развиена способност за продукција на гласовите. Развојот на дискриминацијата, кој е заемно поврзано со развојот на артикулацијата, се одвива во етапи. Се дискриминираат вокали и консонанти, и тоа, според определен редослед. При дискриминацијата на самогласки, најпрвин се усвојува дискриминацијата за а, потоа за и наспроти у, па за е наспроти о, додека во случајот на дискриминирање на согласките редоследот се движи од експлозивните, преку фрикативните, носните и латералните, до африкативните согласки (Николовска, 1996).

Истражувањата на способноста за дискриминација покажуваат дека новороденчиња стари само 4 дена успешно дискриминираат фонеме во категории и ги перципираат коректно формираните слогови како целини (пр. Saffran et al. 1996, 1999; Kemler Nelson et al. 1995; според Ramus et al. 2001). Значајни когнитивни поместувања, кои се тесно поврзани со развојот на говорот, кај девојчињата се јавуваат порано отколку кај момчињата. Искажано во месеци, кај девојчињата тоа се случува некаде меѓу 14. и 20. месец, а кај момчињата, меѓу 20. и 24. месец (Crawford, 2014). Девојчињата почнуваат да зборуваат порано во споредба со момчињата, дури и на возраст од 2 до 3 години (Dionne, Dale, Boivin, & Plomin, 2003). Девојчињата користат повеќе различни зборовни корени и зборуваат со подолги искази од момчињата (Bornstein, Maurice Haynes, Painter, & Genevro, 2000). Наедно, девојчињата на возраст од околу 20 месеци поседуваат двапати поголем вокабулар од нивните врстници од машкиот пол (Kimura, 2000; според Burman, 2010). Уште една разлика, која оди во прилог на девојчињата, се нивните понапредни вештини за спелување и усвојување на граматиката (Berninger, Nielsen, Abbott, Wijsman, & Raskind, 2008).

Говорен период во развојот на говорот

Според Секстон (Saxton, 2010), јавувањето на првите зборови кај поголемиот број доенчиња се случува дури околу 12. месец. Сепак, првата година од животот е мошне динамична во поглед на подготовките за јавувањето на првите зборови. Во овој предговорен период доенчињата ја развиваат способноста за дискриминација на фонемите и за нивно комбинирање во зборови. Во тој процес тие ги користат своите перцептивни способности за да ги препознаат индивидуалните гласови, зборовите, а кон крајот на првата година, и некои од информациите за граматичката структура и организација на јазикот.

Штом детето стекне одредено ниво на интелектуален развој и одреден фонд на зборови,

може бргу да формира почетно значење на новиот збор, спротивставувајќи го на веќе познат збор. Кога ќе слушне нов збор во контекст на веќе познат збор, детето го поврзува новиот збор со новиот објект, настан или атрибут – процес кој се нарекува брзо мапирање. Брзото мапирање е овозможено, главно, од 3 когнитивни принципи. Првиот принцип е наречен принцип на цел објект, според кој најчесто се претпоставува дека новите зборови се однесуваат на цели објекти, а не на делови од објекти. Вториот е наречен принцип на категоризирање, каде што децата најчесто претпоставуваат дека имињата на предметите се категории кои опфаќаат и други слични предмети. Третиот принцип е познат како принцип на заемна исклучивост, при што децата очекуваат нештата да имаат само едно име, така што кога ќе слушнат нов збор, претпоставуваат дека тој оди со нешто што нема име (Berger, 2007).

По завршувањето на предговорниот период (некаде околу 12-13 месеци), следува говорен период кога се усвојуваат нови зборови. Овој период најнапред бележи релативно забавен тек, но веќе по 18. месец се јавува т.н. „експлозија на именување“, бидејќи првите научени зборови се најчесто именки или зборови со кои се именува нешто. Првите зборови, познати како холофрази, се јавуваат во 12. месец и изразуваат целосна мисла која има различно значење во зависност од висината, бојата и интонацијата со која зборовите се искажани (на пр.: „Уште!“ – со можно значење: „Сакам уште вода!“; или, „Мама?“ – со можно значење: „Каде отиде мама?“; или, „Мама!“ – со можно значење: „Иде мама!“, и слично).

Кон крајот на втората година (поточно, околу 21. месец, а кај некои деца и порано – околу 18. месец) присутен е т.н. телеграфски говор за кој се карактеристични едноставни реченици составени од два-три збора. Некаде кон 21. месец децата веќе можат да следат сложена говорна порака (на пр.: „Крени ја играчката од подот и стави ја на столчето.“), меѓу 24. и 27. месец составуваат реченици од три до четири збора, а околу третата година повеќето од нив ја разбираат синтаксата и формираат реченици, што им овозможува да разговараат. Во овој период доенчето почнува да користи продуктивен говор, а до крајот на раното детство (5-6 години) детето течно може да го употребува првиот јазик кој го научило (Мурцева-Шкариќ, 2011).

Николовска (1996) наведува дека според низа истражувања на развојот на речникот кај децата, постојат индивидуални разлики меѓу децата од аспект на тоа дека најнапредните деца ги изговараат првите зборови околу 9. месец, потоа има група деца кои првиот збор го изговараат на возраст од околу 15 месеци, но и деца кај коишто првиот изговорен збор се јавува дури кон крајот на 2. година. Првите групи зборови кои децата ги учат и изговараат се именките, по нив следуваат глаголите, придавките, прилозите, заменките, предлозите, сврзниците итн. Најнапредните деца формираат реченици веќе од 14. месец. Тие покажуваат зголемен интерес за зборовите и за книгите додека им се чита. Исто така, можат порано да следат сложена говорна порака (кај просечната популација, тоа се случува по 21. месец). Речникот на просечно интелгентните деца на возраст од 12 месеци изнесува околу 20 усвоени збора. До крајот на 2. година тој обично содржи 150-300 збора, додека кај натпросечно интелгентните деца бројот на зборови во 18. месец веќе надминува 100. Тие, во текот на втората година, имаат поголем работен речник, приближувајќи се кон оној на 4-годишните, па дури и на постарите деца.

Децата на 4-годишна возраст главно користат прости реченици (на пр.: „Детето јаде јаболко.“), а во некои ситуации и просто-проширени реченици. Почнуваат да користат и сложени реченици, но на 5-годишна возраст нивниот број е релативно мал. Без оглед на средината во која растат, децата на 5 години зборуваат повеќе од оние на 4-годишна возраст. Во говорот на детето на 4-годишна возраст сè уште се јавуваат пораки кои на соговорникот

не му даваат доволно информации. Покрај тоа, детето секогаш не ја структурира пораката така што редоследот на елементите да биде лесно разбирлив. Додека раскажува некој настан може, на пример, да го испреврти хронолошкиот редослед на фактите. Во порака која е составена од низа реченици, не ги означува експлицитно врските меѓу нив.

Повеќето психолози се согласни дека најповолен период за развој на говорот е периодот на раното детство, особено периодот меѓу 1,5 и 3 години (Djačenko i Lavrentjeva, 1998). Кон крајот на сензомоторниот период од когнитивниот развој (2-3 години), според теоријата на Пијаже, детето е способно да користи симболи и да комуницира со другите со помош на говор. Во почетокот, тој говор им е најразбирлив на возрасните кои секојдневно се грижат за детето за да со текот на времето и со збогатувањето на речникот, им стане разбирлив и на оние коишто прв пат ќе се запознаат со детето. Со континуирано вложување во процесот на усвојување на говорот, т.е. со стимулирање на комуникацијата, говорот од ситуациски (како најелементарен), во предучилишниот период се развива во контекстуален, а потоа и во објаснувачки говор, кој е исклучително важен во средното детство и е тесно поврзан со училишните постигнувања.

Постојат големи индивидуални разлики во развојот на говорот. За да се одвива ваквиот развој непречено, па дури и забрзано, од исклучителна важност е детето да расте и да се развива во стимулативна говорна средина, која освен што го поттикнува да разговара, избобилува и со други поттикнувачки активности, како што се читањето и раскажувањето. Притоа, уште поважно е да гледа позитивен модел на однесување во возрасните околу него, кои дел од своето време го поминуваат читајќи, затоа што е познато дека децата учат по модел, имитирајќи го и идентификувајќи се со него. Во оваа насока одат резултатите од истражувањето на Гампе, Бројер и Даум (Gampe, Brauer, Daum, 2016) кои покажуваат дека 30-месечни доенчиња успеваат да ги научат имињата на посложени активности (т.е. глаголите) само тогаш кога самите ја продуцираат активноста, односно, го имитираат експериментаторот, додека 36-месечни доенчиња се успешни во оваа задача и тогаш кога го набљудуваат експериментаторот, што не е случај со помалите доенчиња.

Дел од истражувањата, исто така, посочуваат дека односот на родителите и начинот на кој влегуваат во интеракција со детето се значително поврзани со начинот на кој самите биле одгледувани како деца, што, пак, во голема мера го засега развојот на говорот на детето. Така, на пример, резултатите од истражувањето на Спинели и соработниците (Spinelli et al., 2016), во кое е испитувано како начинот на кој биле одгледувани мајките влијае врз прозодиските и лингвистичките карактеристики на нивниот говор насочен кон детето, покажуваат дека мајките кои изјавиле дека за време на нивното детство добиле високо ниво на грижа, а ниско ниво на контрола, користат лексички и синтаксички покомплексен говор и манифестираат попозитивни емоции кон своето дете.

Уште еден важен аспект, кој може да го забрза или забави говорниот развој, е начинот на кој возрасните му зборуваат на детето. Познато е дека постои т.н. бебешки говор или говор насочен кон детето. Станува збор за куси реченици кои се граматички едноставни. Тоа е така за да може доенчето полесно да ја следи пораката. Сепак, при ваквиот начин на комуницирање, а во желба да звучат помилозвучно, возрасните понекогаш прават ненамерни грешки кои наместо да му помогнат, му наштетуваат на развојот на говорот. Тука се мисли на грешното изговарање на дел од зборовите (на пр.: „Ајде да ги облечеме чолапчињата“, наместо „чорапчињата“). Со оглед на тоа што, како што е нагласено погоре, децата учат имитирајќи ги возрасните, доколу слушаат зборови кои се грешно изговорени, грешно и ќе ги научат. Оттука, треба да се води грижа за правилното изговарање и правилната употреба на зборовите уште кога детето е многу мало. На ова се надоврзува и раното учење на два и/или повеќе јазици,

како фактор кој едновременно ги поттикнува и говорниот и сознајниот развој.

Отстапувања во развојот на говорот

Подолу, сосема накосо се наведени некои основни карактеристики на дел од отстапувањата во развојот на говорот кои можат да се јават во раното детство. Целта е основно запознавање со ваквите состојби и сензибилизација за нивното постоење заради нивно соодветно препознавање и што поуспешно надминување, во соработка со лица компетентни за оваа проблематика.

Дете кое малку зборува

Тоа се деца кои не развиле способност за функционална употреба на говорот во комуникацијата со другите. Тие малку зборуваат или воопшто не зборуваат. Се потпираат на користењето невербален говор (на пр., ќе чека пред шкафот наведувајќи го возрасниот да сфати дека му треба помош при облекувањето). Молчењето на овие деца е најчесто научено однесување од претходните животни околности (на пр., постојат деца кои молчејќи, сакаат да го привлечат вниманието на воспитувачите затоа што дома не го добиваат доволно; или деца чии родители секогаш ја преземале иницијативата во комуникацијата, па во градинка се чувствуваат напуштено и се повлекуваат).

Дете кое тешко се разбира

Тоа се деца кои поседуваат способност за функционална употреба на говорот, но не успеваат да бидат разбрани од другите поради несоодветен изговор или затоа што речениците им се лошо организирани. Во периодот од 4. до 6. година, одреден број деца имаат проблем во изговарањето одредени гласови (на пр.: л, р, ж, ш итн.). Дури на возраст од 5,5 до 6 години заостанувањето во способноста за правилно изговарање на овие гласови може да биде индикација за отстапување во говорниот развој. Истиот став важи и за случаите на деформирање на зборовите со инверзија на гласови и слогови и преместување на гласовите во рамки на зборот (на пр.: раписа, започка, јоргут итн.). Овие грешки не укажуваат на нарушување во говорот доколку не продолжат да се јавуваат и по 7. година од животот.

Дете кое пелтечи

Станува збор за деца кои врз основа на ритамот на изговарање и недостигот на течност во зборувањето, некогаш се класификуваат како деца кои пелтечат. На предучилишна возраст потешко се разликуваат оптималните запирања при зборувањето од самото пелтечење. Вообичаениот говор на децата во оваа возраст често содржи паузи, повторувања и блокади кои може да се припишат на ситуацијата или на нивната емоционална состојба. Сепак, одредени знаци може да укажуваат на почеток на пелтечење, како што се повеќекратни повторувања, вметнување на неутрална самогласка помеѓу зборовите и слоговите, одолжување на еден глас во зборот, треперење на долната вилица, растечки тоналитет на гласот, напор и напнатост, како и страв и избегнување да се зборува. Оттука, доколку во говорот на детето се присутни овие знаци, треба да се консултира стручно лице кое понатаму детално ќе ја провери состојбата со говорот и во случај на потреба, ќе преземе соодветни чекори за нејзино надминување.

Користена литература:

1. Berger, K.S. (2007). *The Developing person. Through the Lifespan. Sixth Ed.* NY, Worth Publishers
2. Berninger, V.W., Nielsen, K.H., Abbott, R.D., Wijsman, E., & Raskind, W. (2008). Gender differences in severity of writing and reading disabilities. *Journal of School Psychology, 46, 2*, pp. 151-172.
3. (преземено од: <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0022440507000222> прочитано на 10.07.2014)
4. Bornstein, M.H., Maurice Haynes, O., Painter, K. N., & Genevro, J.L., (2000). Child Language with mother and with stranger at home and in the laboratory: a methodological study. *Journal of Child Language, 27, 2*, pp.407-420 (преземено од: <http://journals.cambridge.org/action/displayAbstract?fromPage=online&aid=36759&fileId=S0305000900004165> прочитано на 10.07.2014)
5. Burman, D.D. (2010). Gender Differences in Language Abilities: Evidence from Brain Imaging (преземено од: http://www.education.com/reference/article/Ref_Gender_Differences/ прочитано на 10.07.2014)
6. Cole, M. & Cole, Sh. (1989). *The Development of Children.* Scientific American Books
7. Crawford, B. (2014). Gender Differences in Child Language Development.
8. (преземено од: http://www.ehow.com/list_6122997_gender-differences-child-language-development.html прочитано на 10.07.2014)
9. Dionne, D., Dale, P.S., Boivin, M., & Plomin, R. (2003). Genetic evidence for bidirectional effects of early lexical and grammatical development. *Child Development, 74, 2*, pp. 394-412 (преземено од: <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/12705562> прочитано на 10.07.2014)
10. Djačenko, O. M. i Lavrentjeva, T.V. (1998). *Psihički razvoj predškolske dece.* Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva
11. Фрицханд, А. (2014). Разлики во дискриминацијата на гласови кај момчиња и девојчиња од рано и од средно детство. *Просветно дело, 67, 4*, 45-58 UDK-37-ISSN-0350-6711, Скопје: АД Просветно Дело
12. Gampe, A., Brauer, J., Daum, M.M. (2016). Imitation is beneficial for verb learning in toddlers. *European Journal of Developmental Psychology, 13, 5*, 594-613, <http://dx.doi.org/10.1080/17405629.2016.1139495>
13. Jerković, I., Zotović, M. (2005). *Uvod u razvojnu psihologiju.* Beograd: Centar za primenjenu psihologiju.

14. Leneberg, E. (1981). Razvojne karakteristike ljudskog mozga i njihova uloga u usvajanju jezika. *Во: Ivić, I. et al. (Eds.) Razvoj govora kod deteta. str. 25-38. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva*
15. Мурџева-Шкарик, О. (2011). Психологија на детството и на адолесценцијата. Скопје: Филозофски факултет
16. Николовска, Ј. (1996). Детскиот говор, следење и испитување. Скопје: Универзитетска печатница „Св. Кирил и Методиј“
17. Павловић, Д., Павловић, А. (2016). Више кортикалне функције. *Неуропсихологија и неурологија понашања. Београд: Орион Арт*
18. Ramus, F., Hauser, M.D., Miller, C., Morris, D., & Mehler, J. (2001). Language Discrimination by Human Newborns and by Cotton-Top Tamarin Monkeys. *Во: Tomasello, M. & Bates, E. (Eds.). Language Development: The Essential Readings. pp. 34-41. Blackwell Publishing*
19. Saxton, M. (2010). *Child Language: Acquisition and Development. SAGE Publ.*
20. Spinelli, M., Fasolo, M., Tagini, A., Zampini, L., Suttora, Ch., Zanchi, P., Salerini, N. (2016). Linguistic and prosodic aspects of child-directed speech: The role of maternal child-rearing experiences. *European Journal of Developmental Psychology, 13, 2, 183-196, <http://dx.doi.org/10.1080/17405629.2015.1080159>*
21. Tomasello, M. & Bates, E. (Eds.). (2001). *Language Development: The Essential Readings. Blackwell Publishing*
22. Šmit, V.H.O. (1999). *Razvoj deteta: Biološki, kulturološki i vaspitni okvir proučavanja. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva*
23. Werker, J.F. & Desjardins, R.N. (2001). Listening to Speech in the 1st Year of Life: Experiential Influences on Phoneme Perception. *Во: Tomasello, M. & Bates, E. (Eds.). Language Development: The Essential Readings. pp. 26-33. Blackwell Publishing*
24. Маус, Д. Рејнолдс, Д. (2011). *Ефективна Настава истражувања и практика*
25. New, R (1999). *What should children learn? Making choices and taking chances*
26. Hirsh Pasek (1991) . *Academic instruction in early childhood: Challenge or pressure*
27. Katz, L.G. (1999). *Curriculum disputes in Early Childhood Education*
28. Elkind, D. (1987). *Miseducation: Preschoolers at risk*
29. Terhart, E. (2001), *Metode poučavanja i ucenja. Zagreb:Eduka*

30. Bruner, J. 1996. Kultura obrazovanja EDUCA, Zagreb
31. Одбрани дела – Виготски (1989). статија Учењето и развојот кај предучилишните деца
32. Пеко, А. Varga, R. Mlinarevic, V. Lukas, M. Munjiza, E. (2014). Kulturom Nastave (p)о useniku
33. Белон.К.& Мино.К. (2003): Комуникација. Скопје. LogosA.
34. Berk, L.E. (2009): Child development. 8th ed. Boston: Pearson/Allyn & Bacon.
35. Brice-Heath. S. (1983): Ways with words: Language, life, and words in communities and classroom. New York: Cambridge DC: NAEYC.
36. Bruce, T. (2004). Developing learning in early childhood. Los Angeles: SAGE.
37. Cole, M. & Cole, S.R. (1996): The development of children. New York, W.H.Freeman and Company.
38. Epstein, A.S. (2007): The Intentional Teacher. Choosing the best Strategies for Young Children's Learning. NAEYCH, Washington, DC.
39. Forman, G., Fyfe, B. (1997): Negotiated Learning Through design, Documentation and Discourse. In Edwards, C.P., Gandini, L., Forman, G.: The Hundred languages of Children – The Reggio Emilia Approach, Advanced reflections. Ablex Publishing Corporation, London.
40. Goh, S. S., Yamauchi, L. A., & Ratliffe, K. T. (2012). Educator's perspectives on instructional conversations in preschool settings. Early Childhood Education Journal, 40 (5), 305-314.
41. Hamre, B., & Pianta, R. (2007). Learning opportunities in preschool and early elementary classrooms. In R. Pianta, M. Cox, & K. Snow (Eds.), School readiness & the transition to kindergarten in the era of accountability (pp. 49–84). Baltimore, MD: Brookes.
42. Jonsson, A. & Williams, P. (2013). Communication with young children in preschool: the complex matter of a child perspective. Early Child Development and Care, 183(5), 589-604. doi: 10.1080/03004430.2012.678488.
43. Klarin, M. (2006): Razvoj djece u socijalnom kontekstu. Jastrebarsko: Naklada slap.
44. Katz, L., Cesarone, B. (1994): Reflections on the Reggio Emilia Approach. ERIC/EECE, Pennsylvania, Urbana.
45. Kolucki, B., & Lemish, D. (2011): Communicating with children. Principles and practices to Nurture, Inspire, Excite, Educate and Heal. UNICEF.
46. Mandić, T. (2003): Komunikologija. Psihologija komunikacije. Beograd. Clio.
47. Miljak, A. (1984): Uloga komunikacije u razvoju govora predškolske djece. Zagreb. Školske novine.

48. Pianta, R.C. (1994): Patterns of relationships between children and kinderkrarten teachers. *Journal of School Psychology*, 32, 15-32.
49. Rasku-Puttonen, H., Lerkkanen, M. K., Poikkeus, A. M., & Siekkinen, M. (2012). Dialogical patterns of interaction in pre-school classrooms. *International Journal of Educational Research*, 53, 138-149.
50. Readon, K.K. (1998): *Interpersonalna komunikacija. Gdje se misli susreću*. Zagreb. Alinea.